

Tanulmányok

A. I. PUSKÁS

A második világháború történetével foglalkozó historiográfia néhány kérdéséről*

Minél inkább történelmi távlatokat ölt a második világháború, annál több könyv, történelmi vázlat, kutatás, visszaemlékezés jelenik meg róla.

Huszonnyolc esztendő telt el a második világháború befejezése óta, mégis a háborús események élénken élnek milliók emlékezetében, magukra irányítva a történészek és a publicisták figyelmét, mind a szocialista, mind a kapitalista országokban. S ez nem véletlen jelenség. A fasiszta koalíció ellen folytatott kitartó és nehéz küzdelem évei, e harcot vívó népek nagy történelmi győzelme, s elsősorban a szovjet nép történelmi győzelme, e győzelem eredményei erőteljes befolyást gyakoroltak a háború utáni fejlődés egész menetére.

A történészek — s mindenekelőtt a Szovjetunióban és a szocialista országokban tevékenykedő történészek — többsége arra törekszik, hogy elmélyült, tudományos munkával feltárja a második világháború olyan alapvető problémáit, amelyek körül még a mai napig is viták folynak a különböző politikai áramlatok és történelmi iskolák képviselői közt, sőt, az iskolákon belül is. Azoknak a szerzői kollektívák által készített műveknek, valamint a különböző monográfiáknak a jelentős részében, amelyek a második világháborúval a maga teljes egészében foglalkoznak, avagy egyes országok történetével, ill. a Szovjetunió nemzetközi kapcsolataival vagy külpolitikájával a második világháború idején, jelentős helyet kaptak a közép-, és dél-kelet-európai országokkal kapcsolatos kérdések. Itt elsősorban azokra — az itt előterjesztett előadásokban nem említett — fundamentális művekre gondolok, mint pl. a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának hatkötetes története, az SzKP történetére, ill. a Szovjetunió történetére vonatkozó többkötetes kiadványok, „A szovjet fegyveres erők felszabadító missziója a második világháborúban” című, s A. A. Grecsko marsall által szerkesztett (1971) munka, „A II. világháború és a jelen kor” (1972) c. mű stb., továbbá L. N. Ivanov akadémikus monográfiája, melynek címe: „A nemzetközi viszonyok vázlata a II. világháború idején” (1958), a Bulgária, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia, Magyarország történetére vonatkozó, átfogó munkák, I. M. Majszkij akadémikus írásai, N. N. Jakovlev, B. I. Maruskin, V. G. Truhanovszkij, Ju. I. Volszkij, I. N. Zemszkov, A. E. Kunyina, L. V. Pozgyejeva, V. A. Szekisztov, N. I. Lebegyev, V. L. Izraeljan, G. A. Deborin és mások művei.

Az elmúlt két évtizedben végzett kutatások elmélyültebbek és sokrétűbbek. Azok az eredmények, amelyeket az egyes problémák kutatása terén (pl. a diplomácia, a nemzetközi viszonyok és az általános helyzet története a Duna-medén-

*E tanulmány megegyezik A. Puskás felszólalásával az 1973. szeptember 27–29-i budapesti második világháborús nemzetközi konferencián, amelynek előadásait a T. Sz. 1973. 3–4. számában tettük közzé. A kézirat azonban e szám megjelenése után érkezett szerkesztőségünkbe, így közlése csak most vált lehetségessé.

ce országaiban), avagy a második világháború teljes egészének a tanulmányozása során elértek, bekerültek a különböző tankönyvekbe.

Mind a probléma egésze, mind a közép- és dél-kelet-európai országok szempontjából rendkívüli fontossággal bírt annak a levelezésnek a publikálása, amelyet a szovjet kormány feje folytatott az USA elnökeivel, valamint Nagy-britannia miniszterelnökével a SzU Nagy Honvédő Háborújának az ideje alatt, továbbá a teheráni és a jaltai három-hatalmi konferenciák anyagainak a közzététele s úgyszintén a neves szovjet hadvezérek és diplomaták visszaemlékezéseinek a nyilvánosságra hozása (ezek egy részét említi az alapreferátum). Ezzel a szovjet s persze nem csupán a szovjet történészek számára lehetőség nyílt arra, hogy még alaposabban tanulmányozhassák a második világháború politikai jellegű problémáit, így pl. az egyes szövetséges országok terveit és cselekedeteit a balkáni országok népeivel kapcsolatban, megalapozott értékelést nyújtva a szövetségesek irántuk tanúsított magatartásáról.

A szovjet műveken végigvonul az a gondolat, hogy — jóllehet helyes az az általában ismert tény, amely szerint „a politikai célok közvetlen befolyást gyakoroltak a háború folytatására is” (V. I. Szekisztov, Háború és politika, Moszkva, 1970. 23), mégis, midőn általában vizsgáljuk a nyugati szövetségesek stratégiáját és politikáját a második világháború során, valamint e stratégiát és politikát a közép- és dél-kelet-európai országokkal kapcsolatosan, nem elégedhetünk meg csupán ennek a közvetlen kapcsolatnak a konstatálásával. Úgyszintén nem csekély szerepet játszottak a gazdasági élet, a technika, a belpolitika, az erkölcsi-pszichológiai és egyéb tényezők által a politika és a katonai stratégia között létrehozott kapcsolatok. Ezenkívül nagy jelentőséggel bírtak a háború folyamán kialakuló konkrét politikai és stratégiai körülmények, továbbá a két ország politikai és stratégiai vezetőinek az a képessége, hogy fel is ismerjék ezeket a körülményeket. Egészében véve a nyugati szövetségesek politikáját nem a „kivárást” jellemzi, hanem inkább a saját érdekeikben tett céltudatos lépések sora (ld. V. M. Kulis munkáit).

A második világháború történetével foglalkozó szovjet kutatók ilyen meg-gondolásból tanulmányozták a Földközi-tengeri stratégiát, amely lényegében, vagyis Churchill elgondolása szerint, az európai második front egyik alternatívája volt, s úgyszintén tanulmányozták ennek azt a részletét is, amelyik a balkáni variáns elnevezést kapta. Az adott kérdéssel foglalkozó valamennyi munka szerzője (N. N. Jakovlev, N. I. Lebegyev stb.) arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a Földközi-tengeri stratégia — szovjetellenes élel bírt. Eltérések csak a részletkérdésekben találhatók. Így pl. egyesek felhívták a figyelmet „a balkáni variánsra”, mint egy olyan cselekvésre, amelynek célja a nyugat-európai második front meg-nem-nyitása, a szövetséges Szovjetunió meggyengítése, továbbá a fasiszták által megszállt Európa népi-felszabadító mozgalmának a meggyengítése. N. I. Lebegyev ezt kiegészítette azzal, hogy a „balkáni variáns” a kezdet kezdetétől fogva szerves részét képezte annak a Földközi-tengeri stratégiának, melynek célja a Szovjetunió és a Németország között folyó háború elhúzása volt, kölcsönös kimerítésük érdekében. Ugyancsak ő hívja fel arra a figyelmet, hogy ez a stratégia azért juthatott érvényre, mivel ebben a periódusban, azaz 1942-ben, megfelelt mind az angliai, mind az amerikai uralkodó körök érdekeinek, akik ugyanis e stratégia segítségével vélték biztosítani a maguk számára a fontos stratégiai pozíciókat a világnak ebben a részében. I. E. Zajcev így ír: „A szövetséges kormányok által elfogadott s arra irányuló döntések, hogy 1942—1943 során erőfeszítéseiket a Földközi-tengeri medencéjében összponto-

sítsák, mindenekelőtt azzal magyarázhatók, hogy az amerikai uralkodó körök éppen úgy, mint az angolok, a Földközi-tenger medencéjében elsősorban saját céljaikat kívánták elérni, jóllehet ez a Hitler-ellenes koalíció közös érdekeinek a rovására ment, amennyiben ugyanis nem okozott érzékeny nehézséget a fasiszta Németország számára.” V. M. Kulis szükségesnek tartotta, hogy mindehhez kiegészítésül felhívja a figyelmet arra, hogy az angol és az amerikai uralkodó körök érdekei elsősorban gazdasági és politikai jelleget viseltek s arra irányultak, hogy a világnak ebben a részében megteremtsék saját uralkodó helyzetüket, a Földközi-tengeri stratégia pedig egyik döntő eszköze volt az adott cél elérésének. Ugyancsak ő hozzáfűzi még, hogy a „balkáni variáns” — az amerikai és angol uralkodó körök által a Közel- és Közép-Keleten folytatott gyarmati politika folytatása volt.

A különböző nyugati kutatók, politikai és katonai személyiségek nézeteit egybevető szovjet történészek meggyőzően bizonyították azoknak a történetírói kísérleteknek a hiábavalóságát, amelyek azzal próbálták magyarázni a nyugati csapatok franciaországi partraszállásának az elhúzódsát, hogy kevés volt a hadianyag, mivel a megállapodás szerint azt a SzU-ba szállították, az USA nem volt felkészülve a háborúra, s az amerikai csapatok a Csendes-óceáni ill. a Földközi-tengeri térségben voltak lekötve a hadiesemények révén.

A szovjet történetírók (Kunyina, Maruskin, Jakovlev) felhívták a figyelmet arra, hogy a politikai meggondolások nem csupán atekintetben játszottak fontos szerepet, hogy elhúzódsott a második front kérdésének a megoldása s elhúzódsott a szövetséges csapatok partraszállása Afrikában, valamint kidolgozták a „balkáni variáns”-t, hanem abból a szempontból is, hogy később, 1944-ben, megnyitották ezt a frontot. N. N. Jakovlev „Az USA legújabbkori története” c. művében arról ír, hogy a második front megnyitásáról a quebeci tárgyaláson elfogadott határozatokat „csak politikai motivumok diktálták: egyrészt fenn akarták tartani a jó viszonyt a Szovjetunióval, másrészt nem akarták engedni, hogy a szovjet fegyveres erők szabadítsák fel Nyugat-Európát”.

V. M. Kulis mindehhez hozzáfűzte, hogy a politika primátusa a stratégiával szemben nem zárja ki a tisztán katonai körülmények és elképzelések szerepét, amelyek ugyanis elősegítették ezen határozat elfogadását.

A szovjet történeti irodalomban általában megtalálhatjuk az adott problémakörrel kapcsolatban könyvek szemléljét vagy elemzését, vagyis az adott problematika historiográfiáját. Ezen túlmenően ez elmúlt évek során egy egész sor olyan könyv jelent meg, amelyek a második világháborúval foglalkozó nyugati történetírói művekkel foglalkoznak, így pl. V. A. Szekisztoz műve 1971-ben, amelyben a különböző iskoláknál és irányzatokat vizsgálja, feltárja az amerikai, angol, francia és nyugat-német történészek nézeteit a második világháború főbb problémáival kapcsolatban. S ez nem az egyetlen ilyen mű. A Szovjetunióban egy sor analóg munka jelent meg. A Közép-, és Délkelet-Európára vonatkozó problémák tárgyalása során figyelmet érdemel G. N. Reutov könyve: „Igazság és elképzelés a második világháborúról” címmel, amely 1970-ben jelent meg s amely a háború keletkezésével foglalkozó angol historiográfiáról, valamint Anglia külpolitikájáról és a nemzetközi viszonyokról szól az 1939—1945 években.

A különböző történeti áttekintésekben és a speciális munkákban a szovjet szerzők nagy figyelmet fordítanak az európai második front megnyitásával kapcsolatos angol és amerikai tervekre. Azok az okok, amelyek Churchillt és Rooseveltet arra készítették, hogy 1942—1943 fordulóján fordulatot hajtsanak végre a politikában, világosan fellelhetők abban a feljegyzésben, amelyet

Churchill 1942. szeptember 16-án intézett a katonai parancsnoksághoz s amelyben „az orosz hadseregek harci készségének a fenntartásáról”, ennek szükségességéről esett szó. ugyanis ellenkező esetben bekövetkeznék „Oroszország teljes veresége avagy Oroszország jelentéktelen katonai tényezővé válnék”, s ez lehetőséget nyújtana Hitlernek ahhoz, hogy „ellenünk vesse be az összes német hadsereget”. Az angol polgári történétírók azonban napjainkban egészen másképpen, egészen más fényben igyekeznek bemutatni ezeket az okokat. Az angol-amerikai csapatok által 1942 végén és 1943 során a nyugati hadszíntéren folytatott hadműveleteket majdnem teljes egészében úgy igyekeznek ábrázolni, mint az amerikai és az angol kormányfőknek „az oroszok megsegítésére” irányuló törekvését (Selby, Howard, Battler, Hoover), vagyis mintha e segítségnyújtás érdekében határozták volna el a második front megnyitását a hitleri koalíció országai ellen. Amennyiben pedig 1942-ben a franciaországi partraszállást „reménytelennek ítélték” — amint erről Selby ír, (ld. 49. l.) — egy sor angol-amerikai partraszállást terveztek Észak- és Nyugat-Afrikában. Ezt a vonalat folytatva a már fentebb említett Howard azt írja, hogy a Földközi-tengeri hadszíntéren kívül 1943-ban sem volt más hely, ahol erre a segítségnyújtásra sor kerülhetett volna (ld. 39. l.).

Az arról szóló verziót, hogy Észak-Afrikában és a Földközi tenger medencéjében azért indultak meg a katonai akciók, hogy ezzel segítséget nyújtsanak a Vörös Hadseregnek, az angol történétírók egy része azért kedvelte meg, hogy így valami módon álcázza Nagybritannia kormányának távolról sem tisztán katonai elképzeléseit, sőt, elsősorban magának Churchillnek az elképzeléseit.

Howard elismeri, hogy az angol és az amerikai csapatokat legalább olyan mértékben küldték francia Észak-Afrikába, politikai megfontolásokból, mint amilyen mértékben katonai megfontolásokból. S bár megkísérli, hogy elfogadható magyarázatot adjon erről az akcióról, ez alig sikerül neki, midőn így ír: „nem volt sem idő, sem elegendő felszerelés ahhoz, hogy ezeket a csapatokat eljuttassuk Európába a La-Manche csatornán való átkelés céljából 1943-ban. S hogy ne tétlenkedjenek egész éven át, — amíg az oroszok egyedül folytatják a verekedést, — elfoglaltságot kellett részükre találni a Földközi-tengeri hadszíntéren” (ld. 36. l.-ot).

A valóságban az volt a helyzet, — amint erre a szovjet történétírók felhívják a figyelmet, — hogy Észak-Afrika, a Közel- és Közép-Kelet Nagybritannia előretolt állása volt Afrika és Ázsia irányában, valamint a Szezei csatorna révén India felé. Ezen túlmenően kihasználva azt, hogy Franciaország veresége révén a földközi-tengeri francia területek hathatós védelem nélkül maradtak, a náci figyelmét pedig az európai események kötötték le, az angol kormány elhatározta, hogy megerősíti pozícióját ebben a körzetben. Hasonló volt az Amerikai Egyesült Államok törekvése is. Erről dokumentumok tanúskodnak. 1942. július 16-án a következő áll Roosevelt memorandumában: „A Közép-Keletet lehetőség szerint szilárdan kell tartani, függetlenül attól, hogy Oroszország vereséget szenved-e vagy sem” (ld. R. Sherwood: Roosevelt és Hopkins. 235. l.).

Ami pedig azokat az országokat illeti, amelyekről ma esik szó, vagyis a közép-, és délkelet-európai országokat, elsősorban pedig a balkáni országokat, azok mindig is fokozott érdeklődésre tarthattak számot Londonban. Az angol politikai és katonai vezetők igyekeztek idejében kezükbe kaparintani ezt a körzetet. De miképp? Az európai második front megnyitásának az álarca alatt, s éppenséggel a Balkánon. Az angol-amerikai csapatok átdobása 1943-ban

Észak-Afrikából Sziciliába, majd Olaszországba, kezdete volt a Churchill által kidolgozott második front „balkáni variánsának”. G. Shepard, ama igyekezetében, hogy Churchill politikáját úgy mutassa be, mint a Szovjetunióknak nyújtandó segítség politikáját, azt állította, hogy 1943-ban Churchill az oroszok legjobb megsegítésének azt tartotta, ha „Olaszországot kiütik a háborúból” (ld. 15. l-ot). M. Howard a Földközi-tenger térségével és a Balkánnal kapcsolatos politikát a következőképpen magyarázza: Franco bármely pillanatban „lezárhatta a Földközi tengert” Anglia előtt. Éppen ezért Angliának le kellett győznie Olaszországot, hogy befolyást gyakorolhasson Francóra. „Ez pedig ezenkívül — jegyzi meg mellékesen Howard, — nagy befolyást gyakorolt volna a Balkánra is” (ld. a 10. l-ot.).

Arról, hogy az Afrikában megnyitott „második front”-nak semmi köze sem volt a Vörös Hadseregnek nyújtandó segítséghez, számos tény beszél, így többek között az, hogy 1942 októberében Churchill titkos memorandumot készített a katonai kabinet tagjai részére, meghatározván abban „az orosz barbárság” ellen folytatott küzdelem céljait (Churchill, *Croat Contemporaries*. London, 1947. 154).

A német-fasiszta csapatok Sztálingrád és Kurszk alatti hatalmas katasztrofáját hozó 1943. év arra készítette a nyugati szövetségeseket, hogy jelentősen aktivizálják magukat, nehogy elkéssenek Nyugat-Európában. Sztálingrád meggyőzte őket arról, hogy igyekezniük kell. Lépéseket tettek annak érdekében, hogy különbékét kössenek Németország csatlósaival: a horthysta Magyarországgal, a királyi Romániával és a cári Bulgáriával. Ezzel arra törekedtek, hogy ezeket az országokat „baráti államokká” változtassák, s elejét vegyék annak, hogy a Vörös Hadsereg ezeknek az országoknak a területére lépjen. 1943 szeptemberében az angoloknak már sikerült aláírniok a Magyarország kapitulációjára vonatkozó előzetes feltételeket.

Az angol történések nagy figyelmet fordítanak az angol-amerikai casablancái konferenciára, amelyre 1943 januárjában került sor. Az itt elfogadott határozatokat a második frontról kialakított angol koncepciónak megfelelően tárgyalják, sokban eltorzítva tényleges tartalmukat. Így pl. sokan úgy tesznek, mintha az 1943. évre vonatkozóan Churchill és Roosevelttel által jóváhagyott stratégiai terv, Északnyugati Afrika tervezett elfoglalása az angol-amerikai csapatok által, az észak-afrikai partvidék (Marokkótól Egyiptomig történő) megtisztítása a „tengely” erőitől, majd a szicíliai partraszállás és Olaszország kilépése a háborúból nem jelentette volna a franciaországi második front megnyitására való lemondást. Igen jellemző a másik hozzáállás is, azaz a „Földközi-tengeri stratégia” politikai jelentőségének az elhallgatása, amely stratégia Casablancában nyerte el folytatását. Egyetlen kivételnek Ch. Wilmot megjegyzése tekinthető. Ő így ír: „A Közép-, és Délkelet-Európa mélyébe történő orosz előretörés perspektívája megrémisztette Churchillt, s ez egyik oka volt annak, hogy lankadatlan energiával védelmezte azokat a balkáni hadműveleteket, amelyeket Roosevelttel és az amerikai hadsereg vezérkari főnökei olyan kitartóan elleneztek” (ld. a 636. l-ot.).

Az amerikaiak már nyiltabbak. A „Földközi-tengeri stratégia” politikai tartalmát kiemeli az ismert amerikai történész, H. Feisz. Ő megjegyzi: „Ha a Casablancában jóváhagyott katonai döntések megvalósultak volna, akkor a Földközi tenger két oldalán elhelyezkedő államok sorsa az angolok és az amerikaiak kezébe került volna” (Feisz: Churchill, Roosevelttel, Sztálin. 107). Még nyiltabban ír M. Matloff. Az amerikai katonai-tervkészítő szervek véleményére

hivatkozva a hadműveletek kiszélesítése a Földközi-tengeri hadszíntéren „egy olyan stratégiai kurzusnak felelt meg, amely mellett a Szovjetunióknak és Németországnak továbbra is egymást kell megsemmisítenie a fronton, ugyanakkor, amikor az USA és Anglia meglegszik annyival, hogy csupán raidok (légitámadások—ford.) révén gyengíti a német hadigépezetet, korlátozott diverziós céllal hadműveleteket és stratégiai bombázásokat hajt végre” (M. Matloff, Casablancától Overlordig. Moszkva, 1964. 236).

Az amerikai történétírók így fényet derítenek arra, amit egyes angol történétírók olyan előszeretettel szeretnének elleplezni. „A Földközi-tengeri stratégia”, ami Casablancában nyerte el a folytatását, mindenekelőtt az angol és az amerikai reakciós körök érdekeinek felelt meg. A casablancái győzelem kétes értékű győzelemnek bizonyult az angol miniszterelnök számára. Rooseveltt és környezete 1943 nyarán kezdte megérteni, hogy a franciaországi betörés előkészítésének a további halogatása erősen érinteti az amerikai érdekeit Európában. Quebectől kezdve Washington szilárdan magához ragadta a kezdeményezést a nyugati hatalmak hadműveleteinek a tervezése és irányítása terén. Az angol történészeknek nincsenek illúzióik e jelenség okaival kapcsolatban. Angliától eltérően az Amerikai Egyesült Államok katonai ereje növekedőben volt. 1943 végére — írja R. Thompson — Anglia ereje „kezdett romhalmazzá válni” (339—341).

Churchill visszaemlékezései és az angol vezérkari főnök, Brooke naplóbejegyzései bizonyítják, hogy 1943 ősze folyamán London igyekezett visszaszerzeni magának a „stratégiai kezdeményezést”, igyekezett a szövetségesek fő csapását a Balkán felé irányítani, s ezzel megghiúsítani az „Overlord” megvalósítását 1944-ben is. Ezek a kísérletek folytatódtak 1943 októberében is, amikor Rooseveltt két ízben is elutasította Churchill javaslatát az olaszországi és a balkáni hadműveletek aktivizálására vonatkozóan. „Churchill továbbra is reménykedett — írja A. Bryant —, hogy kisebb egységek egyes bevetése révén sikerülni fog a már jelentkező partizán-megmozdulásokat egy hatalmas áramlattá változtatni a Balkánon. Ez, — mint vélte, — elvezethet a náci uralom bukásához Kelet-Európában és feleslegessé teheti annak szükségességét, hogy nyugat felől vegyék ostrom alá a hitleri erődítményt” (54).

Távolról sem valamennyi angol történétíró ennyire őszinte. Egyesek, annak ellenére, hogy a tények ellenük tanuskodnak, jobb ügyhöz méltó kitartással állítják, hogy Churchill „Földközi-tengeri stratégiája” nem állt ellentétben az „Overlord”-dal, s az amerikai katonai vezetők ezzel kapcsolatos aggályai alaptalanok voltak. „Azok az állítások, amelyek szerint a szövetségesek 1943-ban jelentős erővel katonai műveleteket szándékoztak volna végrehajtani a Balkán-félszigeten, csupán mithoszok” — állítja „A nagy stratégia” című ötkötetes mű szerzője, G. Ehrmann (141). „Angol szempontból — kontráz neki Thompson, — az olaszországi hadjárat kapcsolatban állt az Overlorddal, mint a közös siker lényeges része. Amerikai szempontból — állandó fenyegetés és veszélyes diverzió maradt” (101).

Ezek a megállapítások ellentétben állnak a tényekkel. Hisz pl. maga G. Ehrmann néhány oldallal korábban ismerteti azt a tervet, amelyet az angol vezérkari főnökök bizottsága dolgozott ki s amelyet Churchill hagyott jóvá 1943. november 12-én, mint az amerikai és angol vezetők tervezett kairói konferenciájának a dokumentumát. A terv lényege az Overlord felcserélése volt Olaszország és a Balkán területén végrehajtandó hadműveletekkel. „Mi úgy véljük, — olvashatjuk ebben a tervben, — az új körülmények között a változások, de lehet-

séges, hogy a Casablancában és a Quebecben hozott határozatok elvetése nem csupán teljességgel indokolt, de bizonyosan szükséges is.” Ehrmann megállapításai ellen szólnak W. McNeil állításai. „Az angol vezérkari főnökök támogatását élvező Churchill — jegyzi meg, — azzal az elhatározással érkezett meg az értekezletre (Kairóba), hogy még egy kísérletet tesz az év elején elfogadott stratégiai tervek megváltoztatására. A miniszterelnök nagy katonai és politikai előnyöket várt a hadműveletek fokozásától a Földközi-tengeren” (Ehrmann, 138; valamint McNeil: Britannia, Oroszország 342).

Churchill javaslatai azonban nem találtak támogatásra Rooseveltnél. Az amerikai elnök nem azért nyilatkozott az „Overlord” mellett, mivel — mint sok angol történész feltételezi, — nem értette meg a londoni tervek lényegét, hanem azért, mivel a második front megnyitásának a halogatását veszélyesnek tartotta az amerikaiak európai érdekeire nézve.

Churchill és az angol vezérkari főnökök bizottsága még a teheráni konferencia után sem hagyott fel az „Overlord” végrehajtásának a megghiúsítására irányuló kísérletekkel. Igaz, ezt a tevékenységüket azzal a látszólag ártatlan javaslattal álcázták, hogy az olaszországi, balkáni és az Égei-tengernél mutató „kedvező lehetőségeket” ki kell használni, akár a franciaországi partraszállás „bizonyos elnapolása” árán is, az azonban nem kétséges, hogy ez a javaslat — új politika volt, amelyik a szovjet, az amerikai és az angol kormányfők által már jóváhagyott, s a második front megnyitására vonatkozó tervek aláadására irányult.

A fentebb elmondottakból világos, hogy nem a katonai, hanem a politikai tényezők gyakoroltak döntő befolyást Anglia és az Amerikai Egyesült Államok „koalíciós stratégiájára”. „A második front megnyitását ellenezték — írja a szovjet történész, V. M. Kulis, — Nagybritannia és az USA kormánya, és valamennyi reakciós erője. Úgy tekintve azt, mint csupán a SzU katonai megsegítésének az eszközét, „időelőttinek” találták az európai betörést, mivel nem csupán a fasiszta Németország, hanem a Szovjetunió meggyengítésére is törtek” (A feltárt titok, 269).

Churchill Közép-, és Délkelet-Európával kapcsolatos elgondolásairól semmi sem beszél ékesszólóbban, mint a görög nép sorsa. Itt ugyanis részben megkísérelték valóra váltani terveiket. S jóllehet 1944-ben hozzájárult a franciaországi partraszálláshoz, nem utasította vissza a Balkánon keresztül történő előretörést, azzal a céllal, hogy ezen országok népei — a nemzeti-felszabadító harc eredményeképpen, s a Szovjetunió segítségét élvezve, — ne vívják ki függetlenségüket. G. Macmillan, aki 1944 augusztusától foglalkozott a „görög kérdéssel”, visszaemlékezéseiben leírja, hogy a brit uralkodó körök aggódtak: „Görögországban végbemegy ugyanaz, ami Bulgáriában s a Balkánon megjelenik még egy kommunista kormány” (591). 1944. október 15-én Athénben angol egységeket tettek partra. Ellenkező esetben — írja Macmillan — „az EAM került volna hatalomra... Ehhez megvolt minden előfeltétele és minden lehetősége...” (592).

Következésképpen a német fasizmus által leigázott országokban — a szovjet nép győztes harca által lelkesített — ellenállási mozgalom erősödése arra kényszerítette az angol és az amerikai uralkodó köröket, hogy felülvizsgálják az európai hadvezetésre vonatkozó terveiket, a háború befejező szakaszában.

Az adott problémát érintve V. G. Truhanovszkij szovjet történész felhívta a figyelmet Wedemayer kijelentéseire, amelyek szerint az amerikaiak 1943-ban úgy vélték, hogy az angolok az ő „összbirodalmi pozícióik megjavítása”

érdekében szorgalmazták a Földközi-tenger térségében végrehajtandó periférikus hadműveleteket (190). s e tekintetben az amerikaiak engedtek nekik. Az amerikai vezetők ugyanezen megfontolásból léptek fel Churchill balkáni stratégiája ellen. Nem akarták Anglia számára ők kikaparni a gesztenyét a tűzből.

V. G. Truhanovszkij véleménye szerint a balkáni stratégiának az volt a hivatalos célja, hogy minél előbb eljuttassa az angol-amerikai csapatokat Kelet-Európába és a Nyugat felé útját állja a Szovjet Hadseregnek. Ez a cél nem felelt meg az amerikai vezetők elképzeléseinek, jóllehet ők úgy vélték, hogy 1) a balkáni stratégia elfogadása megszilárdítaná Anglia pozícióit a Földközi tenger keleti részén, valamint a Közel-Keleten, ami az ő szempontjukból nem volt kívánatos, 2) a balkáni partraszállás nem eredményezné azt, hogy az angol-amerikai csapatok idejében keresztül tudják a szovjet csapatok útját, s ilyen módon a kívánt célt nem sikerülne elérni. A hegyekkel borított s még a modern mechanizált hadseregek számára is nehezen járható Balkán, valamint a szükséges kikötői berendezések hiánya a partvidéken rendkívüli mértékben megnehezítenék és hátráltatnák a Churchill által javasolt hadműveletet. „A vidék a hadművelet ellen szólt” — jegyzi meg Weedemayer (229). Éppen ezért az amerikaiak nem támogatták Churchill tervét az „Európa lágy altesté”-re mérendő csapás kérdésében, hanem ehelyett a nyugat-európai partraszállást tartották kívánatosnak, feltételezván, hogy ebből az irányból csapataik hamarabb behatolnak Európába és a Szovjet Hadseregnél korábban jelenhetnek meg Közép-, sőt, lehet, hogy Kelet-Európában is.

Ami a Magyarország második világháború-korabeli történetére vonatkozó magyar és külföldi historiográfiát illeti, tekintve, hogy erről már volt alkalmunk a sajtóban nyilatkozni (ld. a Voproszi Isztorii 1966. évi 2. számát), s bár ki lehetne azt egészíteni az azóta megjelent munkák elemzésével, azonban figyelembe véve Juhász Gyula olyannyira tartalmas korreferátumát az adott problémával kapcsolatban, csupán E. Macartney angol történésznek az anyagokban is említett kétkötetes, „Október 15.” c. munkájára szeretnék kitérni, mely Magyarország 1929—1945 közötti történetéről szól. A szerző az általa vizsgált kérdésekben objektivitásra törekszik. Nagy tényanyag alapján írta meg munkáját, felhasználta a különböző politikai áramlatok képviselői által elmondott tények hatalmas mennyiségét. Valójában a Horthy-rendszer védelmezőjeként lép fel.

Magyarországon nagy figyelmet fordítottak Macartney könyvére. Recenzió jelent meg a kétkötetes műről. Most két korreferátum is érinti. Macartney már Horthy idején is felkeltette a magyar történészek érdeklődését. Írt róla Gál István, Trócsányi György és mások is, természetesen, igen magasra értékelve munkáját. Szekfű Gyula is felhívta a figyelmet Macartney-ra, miközben „A két Scotus Viator avagy a demokrácia” c. cikkében összevetette a Magyarország történetével foglalkozó két angol történetíró, Seton Watson és Macartneyt. Szekfű Gyula Seton Watson „angol gentleman”-nak tartotta, aki magyar-ellenes álláspontot képvisel s aki a párizsi békekonferencián elősegítette azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia romjain önálló államok jöjjenek létre. Mint ismeretes, még az első világháború előtt felkereste Magyarországot. A másik angol történetíró, „a vándorló skót” (vagyis Macartney) szintén beutazta egész Magyarországot és találkozott különböző emberekkel. „Ő történetíró akkor is, amikor nem hisz a magyar krónikáknak és akkor is, amikor útközben felveszi a kocsijába a szegény parasztot és megtudja tőle, helyesebben kikérdezi őt az anyagi helyzetéről” — írta Szekfű Gyula. „Ő — az előbbitől eltérően — nem annyira a főváros nemzetiségi peremvidékeit(?) látogatta, hanem inkább

magyar körzeteket, jól ismeri az életviszonyokat, mind a paraszt kunyhójában, mind a földesúri udvarházban. Ő még bennünket is tájékoztathatna, ha nem lenne típikus angol, aki tud hallgatni.” Szekfű feltételezte, hogy Magyarország jobb barátot nem is kívánhat magának, hisz Macartney úgy véli, hogy „szent István birodalma összetartó láncszem lesz a Duna-medencében”.

A Macartney könyvében levő tényanyag szempontjából hasznos könyv ugyanakkor típikus példája lehet az olyan apologetikus műnek, melynek szerzője egyáltalán nem viszonyul barátságosan a magyar társadalom haladó köreihez. S ez érződik a mű tartalmában is. Azt is szeretném megjegyezni, hogy a második kötetben egy sor helyen ténybeli pontatlanság van. Egyes kérdésekről Macartney pótlólag, speciális cikkeken írt. Ezek szintén meglehetősen tendenciózusak. Ilyen pl. az a cikk, amelyet arról írt, ki is bombázta Kassát. Mint ismeretes, ezt a tényt a horthysták propaganda-ürügyül használták fel a Szovjetunió ellen intézett hadüzenetnél. A Bárdossy és a Werth perben megállapítást nyert, hogy Kassát német repülőgépről egy magyar pilóta bombázta. A gépet szovjet felségjellel látták el. Ennek a ténynek a megállapítása, valamint Horthy hasonló beismerése emlékirataiban — úgy tűnnék, — egyszer s mindenkorra világossá teszi azt a kérdést, amelyről a Bárdossy-kormány és a magyar vezérkar éppen olyan hamisan írt, mint azok a cikkek, amelyek ezt az agyrémet próbálták igazolni (pl. 1942. július 28. a „Futár” c. lap). Úgy tűnnék, hogy a kérdés végérvényesen leleplezést nyert. Macartney azonban cikkében lehetségesnek tartotta, hogy ismét megválaszolatlanul felvesse a kérdést, ki is bombázta Kassát.

Értékeljük ezt a könyvet tartalma és koncepciója szerint. Koncepciója aligha csupán a „hidegháború” oltárán hozott áldozat. Minden jel szerint másról van itt szó. Macartney ezt a könyvet meghatározott, jobboldali, volt uralkodó körök érdekében írta. Nem csupán Kállayról van szó. Elegendő felhívni a figyelmet arra, hogy Macartney a könyvet a háborús bűnös Hindy Iván tábornoknak ajánlotta, aki 1944. október 15-én Budapesten letartóztatta az I. hadtest parancsnokát, a Horthyhoz hű Aggteleky tábornokot, Szálasi és a német megszállók oldalára állt, Horthy ellenében, a fasiszták oldalán, a háború folytatása mellett foglalt állást, — amint maga Macartney is írja a 2. köt. 424. oldalon. Hindy ezzel az egyéb katonai alakulatoknak példával járt elől atekintetben, hogy el-lenségesen fogadják a háborúból való kilépésről szóló Horthy-proklamációt. S Hindy volt az, aki a német tábornokokkal karöltve elutasította a második és a harmadik ukrán Front parancsnokainak, Malinovszkijnak és Tolbuhinnak a budapesti bekerített csapatokhoz intézett felhívását s ezzel bajt zúdítva a fővárosra, Budapest rettentő pusztulását idézte elő. Ezek a tények bővebb kommentárok nélkül is beszélnek.